

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav klasických studií

Mediterránní studia

Peter Kováč

**Koexistencia multikultúrnych druhov filozofie na
Pyrenejskom polostrove a jej vplyv na novú epochu
renesancie v Európe**

Bakalářská diplomová práce

Vedúca práce: Mgr. Bc. Silvia Šimordová

Brno 2016

Pod'akovanie:

Na tomto mieste by som chcel poďakovať vedúcej práce Mgr. Bc. Silvií Šimordovej za cenné rady, pomoc, trpezlivosť a pripomienky pri spracovaní mojej diplomovej práce.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracoval samostatne s využitím uvedených prameňov a literatúry.

.....

Podpis autora práce

Obsah

Úvod	1
1. Spoločenská situácia na Pyrenejskom polostrove	3
1.1. Situácia na Pyrenejskom polostrove pred vpádom moslimov	4
1.2. Príchod moslimov na Pyrenejský polostrov	5
1.3. Reconquista	7
1.4. Náboženská tolerancia	9
2. Dôsledky multikultúrneho súžitia	12
2.1. Architektúra	13
2.2. Poľnohospodárstvo	14
2.3. Jazyk	15
3. Koexistencia multikultúrnych filozofií	16
3.1. Kresťanská filozofia	16
3.1.1. Scholastika	17
3.1.2. Kresťanskí myslitelia scholastiky	18
3.2. Islam a moslimská filozofia	20
3.2.1. Avicenna	21
3.2.2. Averroes	22
3.3. Židovská filozofia	23
3.3.1. Ibn Gabriol	24
3.3.2. Moses Maimonides	25
3.4. Prehľad dostupných prekladov	26
4. Španielsko za vlády Alfonsa X. Múdrehu	27
4.1. „Escuela de Traductores de Toledo“ - Škola prekladateľov	28
4.2. Prekladatelia	28
5. Návrat k antickej filozofii v Európe	31
5.1. Obnovený záujem o Aristotela	31
5.2. Tomáš Akvinský	32
5.3. Počiatky renesančného myslenia	33
Záver	36
Použitá literatúra	38

Úvod

V mojej bakalárskej práci sa budem prostredníctvom historickej analýzy venovať filozofií kresťanov, moslimov a židov, ktorí koexistovali na území dnešného Španielska. Pri písaní práce som čerpal prevažne z viacerých historických spisov, napr. *Dějiny Iberského poloostrova* (Polišenský, 2002), *Dějiny Španělska* (Ubieto Arteta, 2007), *Dějiny a kultura Španělska* (Bartoš, 1990); a z rôznych prehľadových kníh o filozofií, ako *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace* (Bondy, 1995), *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie* (Libera, 2001), *Filosofie vrcholného a pozdního středověku* (Kobusch, 2013) a ďalších.

Zaoberať sa budem užšie vymedzeným obdobím, ktoré v Španielsku prebiehalo počas reconquisty. Reconquista je názov postupného znovuoobsadzovania Pyrenejského polostrova kresťanskými kráľmi, potom, ako v roku 711 dobyli takmer celé územie polostrova Maurovia. S Maurmi sa na územie dnešného Španielska dostala aj arabská kultúra. Neoddeliteľnou a dôležitou súčasťou každej kultúry je bezpochyby aj filozofia. Počas reconquisty, teda bezmála 800 rokov, v tomto prostredí koexistovali vedľa kresťanov a moslimov aj židia, a vďaka spoločnému súžitiu sa začali ovplyvňovať po všetkých stránkach: kultúrne, architektonicky, jazykovo aj filozoficky.

Ja sa budem zaoberať tým, aké boli súdobé filozofie týchto troch náboženstiev, a ako ich spoločná koexistencia obohatila. Zaujímať ma bude obdobie počnúc rokom 1085. Vtedy Alfons VI. dobyl Toledo, v ktorom sa nachádzala rozsiahla knižnica, vďaka ktorej kresťanskí myslitelia mohli najbližšie storočia študovať a prekladať filozofické a prírodovedecké diela arabských autorov, ktorí udržiavali tradíciu antických literátov. Postupne sa zameriam na najvýznamnejších mysliteľov tohto obdobia: Avicennu, Averroa, Mosesa Maimonida, Ibn-Gabriola a iných. Či už na ich vlastnú tvorbu, no aj na sprostredkované diela antických autorov s ich komentármi. Prostredníctvom moslimov sa dostali na Pyrenejský polostrov diela antických mysliteľov (a komentáre k nim), a práve vďaka tomu sa kresťanským vzdelancom mohli dostať do rúk, v tej dobe pre nich neznáme, diela Aristotela, Porfyria a mnohých ďalších antických učencov. Filozofické bádanie a prekladanie diel priťahovali v tej dobe na Pyrenejský polostrov mysliteľov z celej Európy. A len ťažko si môžeme predstaviť vlnu renesancie, ktorá začala v Taliansku na konci 13. storočia, resp. v 14. storočí, ak by európski učitelia nemohli študovať antické diela, ktoré boli v tejto dobe často už zabudnuté, pozmenené scholastikmi, či úplne neznáme.

Jednou zo záverečných postáv tohto tvorivého spolužitia troch kultúr, ktorej sa v mojej práci budem venovať, bude kráľ Alfons X., nazývaný „Múdry“ (zomrel roku 1284). Bol to veľmi osvietený panovník, ktorý podporoval učencov a na svojom dvore od začiatku vlády zamestnával kresťanských, moslimských i židovských vzdelancov hlavne preto, aby prekladali diela z hebrejčiny a arabčiny do latinčiny a kastíľčiny. A tak na svojom dvore založil „*Escuela de Traductores de Toledo*“- školu prekladateľov, ktorá sprostredkovala zvyšku kresťanskej Európy významné diela arabských a židovských autorov, ktorí sa vo svojich spisoch často zaoberali antickými autormi. Práve počas jeho vlády sa španielske Toledo stalo centrom, kam chodili študovať preložené arabské a hebrejské diela vzdelanci z celej Európy.

V poslednej časti mojej práce obrátim svoju pozornosť na antické, hlavne Aristotelove, diela. Na to, ako sa uchovali v arabskej tradícii, a aký vplyv mal obnovený záujem o štúdium antických textov na rozvoj filozofického myslenia tej doby. Až do prvých desaťročí 12.storočia poznala Európa len Aristotelov spis o kategóriách „*De interpretatione*“. A až v nasledujúcom storočí sa do poľa záujmu dostávajú jeho ďalšie spisy. Išlo o tak významné diela o metafyzike, fyzike, psychológii a etike, že Cirkev ich spočiatku zakazovala. No pre novú epochu humanizmu v Európe boli jeho diela, ako aj diela iných znovuobjavených antických autorov, impulzom pre obnovenie záujmu o antickú filozofiu. V konfrontácii s pôvodnými antickými textami sa mohli opravovať scholastické deformácie antickej filozofie. Prepojenie moderného, scholastického a antického myslenia znamenalo nielen pre filozofiu, no i pre spoločnosť, obrozenie - renesanciu. Cieľom mojej práce je sprostredkovať filozofické myslenie významných učencov z prostredia troch rôznych náboženstiev, pôsobiacich na rovnakom území, a popísať, aké podstatné bolo sprostredkovanie Aristotelových diel pre začiatok renesančného myslenia v Európe.

1. Spoločenská situácia na Pyrenejskom polostrove

Počas obdobia od 8. do 15. storočia na Pyrenejskom polostrove spolu žili, a často medzi sebou súperili o územie dve rôzne spoločnosti, kresťania a moslimovia¹. Zďaleka najpočetnejšiu vrstvu španielskych moslimov tvorili Berberi, ktorí pochádzali zo severu Afriky. Aj navzdory niekoľkým konfliktom medzi Berbermi a Arabmi, sa nakoniec Berberi poarabčili a prijali jazyk, kultúru aj štýl života arabskej menšiny². Okrem týchto dvoch etník tu bola počas tohto obdobia prítomná aj významná menšina ďalšieho etnika, ktoré tu žilo už od dôb rímskeho impéria - Židov³. Podstatným rysom španielskeho stredoveku bola existencia náboženských menšín na území s oficiálne odlišným náboženstvom, teda súžitie príslušníkov rôznych náboženstiev na spoločnom území. Spoločnosť bola skutočne pestrá a značne komplikovaná, šlo o skutočnú náboženskú a etnickú mozaiku.

Židia pochádzajúci zo Španielska boli nazývaní *sefardí*. Žili v rannom stredoveku (8. až 11. storočie) hlavne na moslimskom území. Bola im priznaná rovnaká miera tolerancie ako kresťanom, dokonca si ich niekedy za svojich radcov vyberali moslimskí vládcovia. Situácia sa zmenila koncom 11. storočia príchodom Almorávidov a Almohadov, ktorých radikálny náboženský integrizmus vyvolal masívny odchod Židov do kresťanských kráľovstiev na severe, kde sa mohli naďalej venovať remeslu a obchodu.

Kresťania žijúci na území ovládanom moslimami sa nazývali *mozárabovia*. Mali vlastné súdne, politické aj cirkevné inštitúcie, vychádzajúce z vizigótskej tradície. Udržali si vlastnú vieru, no boli jazykovo aj kultúrne poarabčení. Moslimovia sa ich nesnažili obrátiť na islam, nakoľko si slobodu svojej viery na moslimskom území títo kresťania vykupovali platením určitých poplatkov a daní. Keď nezasahovali do politických otázok, neboli vystavení náboženskému prenasledovaniu. Ak konvertovali na islam, robili to z vlastnej vôle, najčastejšie, aby unikli kresťanskej spravodlivosti, nemuseli platiť dane alebo ak chceli mať niekoľko manželiek. Moslimovia žijúci na kresťanských územiach sa nazývali *mudéjarovia*.

Počet Moslimov na polostrove v tomto období výrazne narástol kvôli masovému konvertovaniu pôvodného obyvateľstva na islam (hlavne 8. až 9. storočie). Napriek tomu, že

¹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 33.

² taktiež, s. 44

³ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 38.

po kapitulácii moslimov a zjednotení kresťanského Španielska (1492) boli násilne krstení, ich počet bol taký vysoký, že aj v 16. storočí sa našli obce, ktoré boli skoro výhradne moslimské⁴.

1.1 Situácia na Pyrenejskom polostrove pred vpádom moslimov

Na území rímskej provincie Hispánie, rozkladajúcej sa na Pyrenejskom polostrove, sa v 5. storočí usadilo etnikum germánskych Vizigótov. Tí boli v tom čase značne romanizovaní, väčšinou používali latinčinu a mali rešpekt k rímskej kultúre. Dostali sa sem ako spojenci Rimanov, aby potlačili hlavne „divoké“ barbarské kmene Vandalov, Alanov a Svébov, ktorí sa tu udržali najdlhšie, mali svoje kráľovstvo na území dnešnej Galície, ktorá sa nachádza na severozápade Španielska, a podrobení boli až na konci 6. storočia. No po roku 476, kedy došlo ku konečnému zániku záporímskej ríše, sa Vizigóti stali vládcami polostrova. Na rozdiel od ostatných germánskych kmeňov sa na polostrove usadili a vytvorili tu v dobe, kedy spoločnosť Hispánie postupne prechádzala k feudalizmu, nové spoločenské podmienky. Vizigóti z rímskej provincie vytvorili samostatné „kráľovstvo toledské“ (*Regnum Toletanum*). Povahou svojej vlády umožnili asimiláciu dvoch zložiek obyvateľstva, vizigótskeho a hispanorománskeho, a ich vyrovnanie na základe kultúrneho a kresťanského dedičstva starého impéria⁵. Integračné snahy vizigótskych panovníkov pre vznik hispano-vizigótskej spoločnosti vrcholia v rokoch 589 a 654.

V roku 589 sa na III. toledskom koncile vizigótsky kráľ Reccared I. s manželkou a celým dvorom prihlásil ku *fides romana* - kresťanskej viere, uznávanou hispanorománskym obyvateľstvom. Dovtedy vizigóti uznávali ariánstvo, inú verziu Kristovho posolstva. A v roku 654 je vydaný, na rímskom práve založený, *Liber Iudiciorum* ktorého normy platili rovnako pre všetkých obyvateľov toledského kráľovstva⁶. Nasledujúce desaťročia boli vyplnené spormi o trón. Po smrti kráľa Witizu, v roku 710, neuznala vizigótska šľachta za kráľa jeho syna, ale zvolila si za panovníka vojvodu Rodericha. Práve potomok Witizu sa uchýlil do Afriky, kde presvedčil arabských a berberských moslimov a vojvodu Ceuty Juliána, aby zaútočili na toledské kráľovstvo a zvrhli z trónu Rodericha⁷.

⁴ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 38-39. a

UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5, s. 47-48.

⁵ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s.29-30.

⁶ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 27-28.

⁷ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 25-26.

1.2 Príchod moslimov na Pyrenejský polostrov

V roku 711 prekročilo početne malé berberské vojsko, pod vedením Tária Ibn Zijáda úžinu Gibraltár, ktorá oddeľuje pyrenejský polostrov od severnej Afriky, a pomerne jednoducho prenikol vojskom do oblasti Cartageny a Algecirasu⁸. Jeho čin bol signálom pre Músu Ibn Nasajra, ktorý o rok neskôr dobyl prakticky celý polostrov. Na dobytom území, zvanom al-Andalus, bol zriadená sieť miestodržiteľov a vojenských guvernérov, ktorí zostali podriadení najskôr umajjovským chalifom sídlacích v Damasku, neskôr v Bagdade. Po tom, ako boli v roku 750 Umajjovci zvrhnutí, utiekol posledný člen rodu Abdarrahmán do al-Andalusu a v Córdobe založil samostatný umajjovský emirát.

Súpermi, ktorých moslimovia na polostrove neporazili a ktorých územie neobsadili, boli feudálni kresťanskí vládcovia v oblastiach na severe: v Galícii, v Kantábrii a v horskej oblasti v Pyrenejách, ktorú obývali Baskovia. Arabi sa snažili expandovať cez Pyreneje aj do Európy, ale v roku 732 boli v bitke pri Poitiers porazení franským Karolom Martelom⁹. Dobytie Pyrenejského polostrova, hlavne berberským jazdectvom pod arabským vedením, patrí k najpozoruhodnejším historickým udalostiam svojou neobvyklou rýchlosťou. Hlavnou príčinou rýchlosti moslimskej expanzie na polostrove bolo, že moslimovia nenarazili takmer na žiaden odpor. Pomoc im navyše poskytli aj tamojší Židia, ktorí boli vo vizigótskej ríši vystavení rôznym formám diskriminácie.

Pre Arabov bol spočiatku al-Andalus len jednou z provincií veľkej ríše umajjovských kalifov. No útek posledného Umajjovca Abdarrahmána na polostrov a založenie nezávislého emirátu s hlavným mestom v Córdobe v roku 756, toto postavenie zmenilo. Jeho nástupcovia sa snažili kvôli upevneniu ich nezávislosti naviazať diplomatické styky s Byzanciou. A v roku 929 Abdarrahmán III. (912-961) prijal titul kalifa v snahe, aby bol na rovnakej- ba až vyššej úrovni ako ostatní arabskí vládcovia. Umajjovský kalifát (929-1031) znamenal vrchol moci al-Andalusu, jeho hlavné mesto Córdoba už v 10. storočí patrilo medzi najvýznamnejšie mesto Európy¹⁰.

V roku 1002 umiera Almanzor, ktorý sa sám menoval za doživotného zástupcu právoplatného panovníka Hisama II. Počas jeho diktatúry do čela armády a do najvyšších

⁸ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 13.

⁹ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 36.

¹⁰ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 38.

funkcií dosadzuje často nearabských moslimov (berberov a slovanov)¹¹. Slovania sa sem dostali z Byzancie, kvôli tomu, že sa Byzantínci snažili často nasilu začleňovať slovenské oddiely do svojich vojsk a existovali medzi nimi hlboké rozpory, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou viedli k rozhodnutiu prebiehať k nepriateľovi (k Arabom) i opúšťať Byzantskú ríšu a sťahovať sa za jej hranice do iných zemí. Tak sa napr. Slovania dostali na rozsiahle územie Fátimovského chalifátu, kde výraznejšiu rolu zohrali hlavne v emiráte Nukur v Maghribe (dnešnom Maroku)¹², odkiaľ sa mohli ľahko dostať cez Gibraltár na Pyrenejský polostrov. Tí sa cítili zaviazaní len vodcovi armády, a ani kultúrne, ani politicky sa neintegrovali do dosiaľ vládnucej arabskej vrstvy. To malo po smrti Almanzora za následok vážne konflikty a spory o trón, ktoré vyústili v roku 1031 rozpadom kalifátu mnoho menších častí, zvaných *taifas*¹³. Tie nemali silu na to, aby v najbližších desaťročiach uchránili svoju suverenitu proti silnejúcim kresťanským kráľovstvám severu. Kresťania si totiž rýchlo uvedomili vojenskú neschopnosť rozdrobených moslimských *taifas* a začali na nich útočiť. Výmenou za mier odvádzali moslimovia kresťanom zlato. Bol teda zavedený systém vazalských dávok vo forme kovových peňazí alebo iných cenností, ktoré vládcovia moslimských *taifas* platili pravidelne kresťanským kráľom za to, aby na nich nezaútočili alebo im poskytli pomoc v prípade napadnutia iným kráľovstvom¹⁴.

Niekedy to španielski moslimovia skúsili aj so žiadosťou o „zahraničnú pomoc“. Prvýkrát k tomu došlo potom, ako v roku 1085 kresťania dobyli Toledo a zo severu Afriky prišli Almorávidovia. A rovnako sa na polostrov o storočie neskôr dostali aj Almohádovia. Je treba povedať, že si tým vládcovia *taifas* veľmi nepomohli, keďže väčšina z nich boli kultúrne zaostatí berberovia a fanatickí vyznávači islamu, požadujúci návrat k pôvodnému islamu. Mimo ich náboženskú netoleranciu, začali štváť obyvateľstvo proti kráľom, ktorí vraj nedostatočne dodržujú náboženské prikázania a vyberajú neoprávnene vysoké dane¹⁵.

V roku 1212 sa uskutočnila bitka pri Las Navas de Tolosa. V nej kresťanské vojská uštedrili moslimským drvivú porážku, z ktorej sa už nespamätali - podľa počtov rôznych

¹¹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 38.

¹² BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006. Historica (Vyšehrad). ISBN 80-7021-787-1, s. 221-223.

¹³ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 38-39.

¹⁴ UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5, s. 98.

¹⁵ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 39-40.

kronikárov umrelo 100 až 150 tisíc mužov¹⁶. Po tejto bitke sa moslimský mocenský vplyv na polostrove zredukoval na minimum.

1.3 Reconquista

Počiatky reconquisty spadajú do doby, kedy Arabi dokončujú obsadzovanie Pyrenejského polostrova. Ťaženie Músu Ibn Nasajra a jeho vojvodcov však nedokázalo uhasiť odpor, ktorý kresťania kládli dobyvateľom na severe. Vizigótski šľachtici sa spojili so zvyškom porazenej armády a uchýlili sa do ťažko prístupného terénu na severe. Tak vzniklo niekoľko centier odboja, jednak na západe v astúrsko-kantábrijskej oblasti, jednak na východe v Pyrenejách.

Len niekoľko stovák mužov pod vedením legendárneho šľachtica Pelaya sa uchýlilo do vysokých hôr na východe Astúrie. Arabi ich nepokladali za väčšie nebezpečenstvo a nepovažovali za nutné proti nim vysielat' výpravy. Pelayo to využil, aby posilnil svoje vojsko, a podnikal s ním výpady na moslimské panstvá¹⁷. Preto proti nemu nakoniec Arabi vyslali expedíciu, ktorá ale bola niekedy medzi rokmi 718-725 porazená pri Cavadonge¹⁸. Vojenský význam tejto bitky bol kresťanskými kronikármi preceňovaný, ale z hľadiska politického sa bitka stala základom pre vznik malého astúrskeho kráľovstva s hlavným mestom Oviedom (od konca 8. storočia).

Na začiatku 9. storočia vládol v Astúrii Alfons II., ktorý rozšíril územie a zakladal na dobytej pôde prosperujúce osady. Za jeho vlády došlo k udalosti, ktorej vplyv na dejiny stredovekého Španielska bol veľmi významný¹⁹. Alfons II. oznámil že na západe polostrova bol objavený hrob jedného z apoštolov, svätého Jakuba. Alfons tu nechal postaviť chrám, kde uložili ostatky svätca, a okolo ktorého začalo vyrastať mesto Santiago de Compostela. V najbližších storočiach sem putuje *Cestou svätého Jakuba (Camino de Santiago)* mnoho kresťanských pútnikov. Po Jeruzaleme sa stáva najpopulárnejším pútnickým miestom kresťanského stredoveku. Prichádzalo sem stále viac Západoeurópanov, ktorí sa tu dlhodobo, či trvale, usadzujú a napomáhajú stabilizácií kresťanskej moci. *Cesta* navyše rozbehla ekonomiku aj zahraničný obchod. Prichádzajúci usadlíci tu boli vítaní, pretože reconquista znamenala mimo dobývania, aj znovuosídľovanie.

¹⁶ UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5, s. 146.

¹⁷ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 38.

¹⁸ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jasešská 25, 1971, 98 s., s. 37.

¹⁹ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 39.

Vo východnej časti polostrova sa zatiaľ usadili Frankovia, ktorí po porážke moslimských vojsk pri Poitiers (732) v Katalánsku, na severovýchode polostrova založili *hispánsku marku*, ktorá slúžila ako hradba pred útokmi moslimov. Postupom času sa ale vplyv Frankov v regióne zmenšil natoľko, že katalánski šľachtici odmietli prisahať im vernosť a začali vystupovať samostatne, ako katalánske kráľovstvo²⁰.

V Pyrenejskej oblasti vzniklo kráľovstvo Navarry, ktoré bolo tvorené nepokorenými Baskami, ktorí museli bojovať o svoju nezávislosť nielen s moslimami, ale aj s Frankami. Najvýznamnejšie bolo toto kráľovstvo za vlády Sancha III. Veľkého (1000-1035)²¹.

Na južnej hranici astúrskeho kráľovstva, ktoré sa medzitým posunulo na juh a hlavným mestom sa stal León (takže astúrske kráľovstvo sa ďalej nazývalo leónske), vzniká ďalšia významná spoločnosť roľníkov a bojovníkov ktorí tu vystavali veľké množstvo hradov. Práve podľa veľkého počtu hradov²² sa táto oblasť začne nazývať Kastília. V polovici 10. storočia kastílsky šľachtic Fernán González zjednotil kastílske panstvá a vyhlásil nezávislosť na astúrskom, respektíve leónskom kráľovstve. Medzi ich panovníkmi vynikol kastílsky kráľ Alfons VI., ktorý v roku 1085 dobyl strategicky významné mesto Toledo, bývalé centrum vizigótskeho kráľovstva.

Medzi kastílskym a katalánskym kráľovstvom vzniká aragónske grófstvo, ktoré od roku 1035 vystupuje ako ďalšie nezávislé kráľovstvo. Jeho prvým veľkým úspechom bolo dobytie Zaragozy v roku 1118 Alfonsom I. Bojovným. Po jeho smrti sa barcelonskému vojvodovi Ramónovi Berenguerovi IV. podarilo zjednotiť aragónske a katalánske kráľovstvo²³. Spojenie Katalánska a Aragónska vo forme personálnej únie malo kladné výsledky: Katalánci rešpektovali jazyk a zvyky Aragónčanov. Súžitie oboch celkov slúžilo ako vzor, keď sa k nim o sto rokov neskôr pridalo kráľovstvo valencijske²⁴.

Prvým, kto za leónského kráľa Alfonsa III. zaistil určitú mieru autonómie územiu portugalského grófstva na východe, bol gróf Vímara Peres v roku 868. Počas dvoch storočí sa postupne uvoľňovalo puto medzi portugalským grófstvom a jeho lénnyymi pánmi - astúrsko-leónskymi panovníkmi²⁵. Po rozpade kalifátu na *taifas* začalo siahať portugalské grófstvo po

²⁰ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 47-48.

²¹ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 40.

²² hrady po španielsky- *castillos*.

²³ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 48-49.

²⁴ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 43.

²⁵ BINKOVÁ, Simona. *Portugalsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004, 141 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-217-1, s. 18-19.

úplnej autonómii, čím sa dostalo do konfliktu s vládcami Kastílie a Leónu. V roku 1143 po dlhotrvajúcich sporoch a bojoch uzavrel portugalský vojvoda Afonso Henriques dohodu s kastílsko-leónskym kráľom, ktorý bol jeho bratrancom. Jeho bratranec, kráľ Alfons VII. uznal kráľovský titul svojho príbuzného, a tým pádom uznal aj existenciu portugalského kráľovstva. Od konca 12. do polovice 13. storočia sa portugalská reconquista posunula ďalej na juh a v roku 1249 bola zavŕšená za vlády Afonsa III. úplným dobytím územia Algarve na juhu. Hoci v nasledujúcich rokoch boli medzi Kastíliou a Portugalskom spory o dobyté územie, nič to nemení na fakte, že v polovici 13. storočia bola reconquista v Portugalsku zavŕšená, a portugalské územie sa sformovalo do svojej dnešnej podoby²⁶.

Vnútorne spory medzi moslimami a postup kresťanov na juh so zahraničnou pomocou krížových výprav urýchlil dobývanie Andalusie²⁷. V polovici 12. storočia existovalo na polostrove päť nezávislých kresťanských kráľovstiev: Portugalsko, Kastília, León, Aragónsko a Navarra. Moslimské *taifas* sa stále ťažšie bránili nájazdom kresťanov. Definitívny zlom nastal na začiatku 13. storočia, keď pápež Inocent III. vyhlásil veľkú krížovú výpravu proti španielskym moslimom. Toto medzinárodné vojsko, pod vedením kastílskeho kráľa Afonsa VIII., zdrvivúco porazilo v roku 1212 moslimov pri Las Navas de Tolosa. V roku 1230 sa za kráľa Ferdinanda III. Svätého po predošlých pokusoch konečne spojili do jedného kráľovstva Kastília a León, a vzápätí začala mohutná ofenzíva. Medzi rokmi 1236 až 1248 kresťanské kráľovstvá postupne dobyli mestá Córdoba, Seville, Mallorcu a Valenciu. Moslimovia sa udržali len na južnom cípe polostrova, kde sa udržalo moslimské kráľovstvo granadské. Úspešná diplomacia - vyplácanie veľkých *parias* (mierové poplatky) a predovšetkým vnútorné konflikty kresťanských monarchií spôsobili, že sa moslimovia na juhu udržali ďalšie dve storočia²⁸.

Obdobie reconquisty ukončilo zjednotenie Španielska za spoločnej vlády katolíckych veličenstiev Ferdinanda II. Aragónskeho a Isabely Kastílskej. V roku 1492 sa reconquista končí dobytím Granady, posledného mesta ovládaného moslimami.²⁹

1.4 Náboženská tolerancia

Charakteristickým rysom spoločnosti na Pyrenejskom polostrove bola pestrosť etnických a sociálnych vrstiev, ktoré ju tvorili. Najpočetnejšou vrstvou boli *mozarabovia*,

²⁶ BINKOVÁ, Simona. *Portugalsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004, 141 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-217-1, s. 21-23.

²⁷ BENEŠ, Vlastislav a Pavel ŠTĚPÁNEK. *Španělsko a Španělé*. 2. vyd. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0358-0, s. 18.

²⁸ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 51.

²⁹ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jasešská 25, 1971, 98 s., s. 81.

obyvateľstvo zachovávali vernosť kresťanskému náboženstvu. Boli to jednak kresťania, ktorí boli pohltení moslimskou vlnou hneď od počiatku, no tiež kresťania, ktorí sa dostali pod arabskú vládu až pri striedaní sfér vplyvu moslimov a kresťanov³⁰.

Kresťania si v podstate udržali svoj majetok a mali tiež právo ho predat'. Do emirovej, resp. kalifovej pokladnice muselo kresťanské obyvateľstvo odvádzať daň z hlavy, ktorá bola odstupňovaná podľa ekonomického postavenia poplatníka. Náboženská tolerancia, ktorou sa vyznačovala vláda Arabov, bola diktovaná aj finančnými záujmami. Prestúpením na islam bol totiž poplatník zbavený povinnosti platiť daň z hlavy. Kresťania žili väčšinou v oddelených štvrtiach s kostolmi a kláštorami, s vlastnými sudcami, zákonmi a zvykmi. Vzťahy medzi kresťanmi a maurmi, žijúcimi spoločne pod moslimskou správou, boli väčšinou priateľské. V Córdobe napríklad niektoré kresťanské sviatky spolu slávili moslimovia aj *mozarabovia*. Vzájomná tolerancia išla dokonca tak ďaleko, že v niektorých mestách slúžila jedna budova ako kresťanský chrám a zároveň ako mešita³¹.

Charakteristické miesto zaujímali v španielskych mestách Židia. Židia poskytli Arabom pomoc už pri ich reconquiste a ich postavenie sa v dobe arabskej vlády, v porovnaní s obdobím vizigótskym, výrazne zlepšilo. V mnohých mestách vznikli židovské štvrte - *juderías*. Evidentným znakom toho, že Židia boli relatívne spokojní je to, že počet konvertovaných bol u židov omnoho menší, než u kresťanov. Mali úplnú náboženskú slobodu, svoje synagógy, uplatňovali sa v kultúre, v štátnej správe a boli známi ako obchodníci³².

Základy viery moslimov boli podobné aj u kresťanov, a v nemalej miere aj u Židov: existencia jedného Boha, zjavenie, posledný súd, posmrtný život a raj. Vďaka moslimskej tolerancii v prvých storočiach ich vlády, keď si vyznávači iných náboženstiev mohli ponechať svoju vieru, nič nebránilo tomu aby „*tri národy Knihy*“ žili viac-menej v mieri³³.

Samozrejme, že sa vyskytli aj momenty, keď bolo židovské, kresťanské, či moslimské obyvateľstvo perzekuované vládnuou vrstvou. Náboženská tolerancia, charakteristická za vlády emirov a kalifov, bývala niekedy narušovaná. Niekedy vydali kalifovia nariadenie, ktoré muselo popudiť náboženské cítenie kresťanov, napríklad zavedenie povinnej obriezky. Za vlády Ader-Rahmana II. sa v Córdobe vyskytli kresťanskí fanatici, ktorí inšpirovaní prenasledovaním prvých mučeníkov, chceli oživiť bojovného kresťanského ducha a verejne

³⁰ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 33.

³¹ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 34.

³² KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaseňská 25, 1971, 98 s., s. 22.

³³ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 35.

zosmiešňovali Mohameda: proroka a zakladateľa islamu. Niektorí z nich potom zomreli mučeníckou smrťou³⁴.

Situácia sa viditeľne začala zhoršovať v 11. storočí, po rozpade na *taifas*. Prenasledovanie židov, ale hlavne vpád Almohadov, viedlo k hromadnému odchodu Židov do kresťanských kráľovstiev, kde našli ochranu a Toledo sa stalo centrom ich kultúry³⁵. Celkovo vpád neznášanlivých Almorávidov a Almohadov prinútilo ako židovských, tak aj niektorých moslimských vedcov a umelcov, aby sa uchýlili na dvory kresťanských panovníkov či do exilu³⁶. Práve náboženská tolerancia pomohla k tomu že sa tieto etniká mohli navzájom obohatiť o plody ich rôznych kultúr.

³⁴ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 34.

³⁵ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 56-57.

³⁶ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 42.

2. Dôsledky multikultúrneho súžitia

Židia sa preslávili nielen ako znamenití obchodníci, prekladatelia a bankári, ale aj ako vedci, lekári, často boli medzi príslušníkmi arabskej administratívy, no známi sú aj ako vinári. Skoro všetky vinice v okolí Toleda boli v rukách Židov³⁷.

Obsiahlejšiu zmienku si však zaslúži predovšetkým arabská, či moslimská kultúra, veda a umenie. Islam spočiatku vynikal otvorenosťou voči kultúrnym vplyvom iných národov a civilizácií, zapojoval mnohé židovské a kresťanské zásady do svojho učenia. Okrem toho sa od starých Indov naučili aritmetiku a algebru, od starých Grékov prevzali logiku, astronómiu a medicínu. S pokorou prekladali do arabčiny diela starovekých učencov a slávna prekladateľská škola v Tolede mala kľúčovú rolu pre zachovanie antického odkazu. Moslimovia sa s prekvapivým talentom a s nadšením pokúsili rozvíjať antické dedičstvo, verní arabskému prísloviu: „*inkoust učenců je cennější než krev mučedníků*“³⁸.

Pre svoju liberálnosť sa Španielsko stalo zemou zaslúbenou pre mnohých literátov a vzdelancov z východu, a to zvlášť počas vlády Abd-ar-Rahmana II. a počas kalifátu za al-Hakama II. Mnohí zo vzdelancov si boli vedomí, že prichádzajú do zeme, kde sa podporuje kultúra. Do Španielska prichádzali aj lekári, astronómovia a matematici. Veľký rozkvet zaznamenala aj farmakológia. Vplyv východu sa prejavil v umeleckom remesle (napr. keramické predmety), v hygienických návykoch aj v zdravotnej starostlivosti³⁹.

Prepojenie hispano-románskeho obyvateľstva spolu s nemalou zložkou židovského etnika a moslimsko-arabským obyvateľstvom, prinieslo ich súžitiu mnoho výhod, ktoré sa prejavili hlavne v hospodárstve, obchode, architektúre, gastronómii či v kultúre. Školstvo v dobe moslimskej vlády taktiež v každom smere prekonalo zastaralý vizigótsky systém, ktorý bol vybudovaný na neskorej rímskej tradícii. A v dobe, keď v Európe aj vysoko postavené osoby boli negramotné, v Andalúzií sa takmer nenašiel človek, ktorý by nevedel čítať a písať⁴⁰.

Mestám pod arabskou nadvládou sa darilo aj vďaka práci remeselníkov, združených do podobných korporácií, akými sa neskôr stali európske cechy⁴¹. Vznikli veľké tkáčske dielne (Córdoba), výroba zbraní preslávila Toledo (toledská oceľ), a vysokej úrovne dosiahli Arabi

³⁷ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 33.

³⁸ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 42.

³⁹ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 33.

⁴⁰ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 35.

⁴¹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 43.

vo výrobe keramiky a skla. Rozkvet poľnohospodárstva a remeselnej výroby podporil rozvoj obchodných stykov, hlavne s Blízkym východom. Kalifovia podporovali rozvoj obchodu, pretože zemi prinášal blahobyť a ich pokladniciam bohaté príjmy z dovozu a vývozu⁴².

2.1 Architektúra

Všeobecne sa Arabi v Španielsku, čo sa týka architektúry, preslávili hlavne ako stavitelia mostov a hradieb, pričom vhodne využívali staršie konštrukcie, vybudované za rímskej či vizigótskej nadvlády⁴³.

Medzi poprednými architektonickými dielami španielskych moslimov, je treba spomenúť deväťnást'rodnú mešitu v Córdobe, ktorá so svojim veľkým množstvom stĺpov patrí medzi najkrajšie chrámy svetového islamu. Z veľkej almohádskej mešity v Seville sa dnes dochoval len minaret, slávna veža Giralda, jeden z najpopulárnejších symbolov andalúzskeho mesta. Výnimočným architektonickým komplexom je tiež granadská Alhambra: pevnosť Alcazaba, zdobené paláce a krásne záhrady s fontánami a jazierkami.

Pre moslimské staviteľstvo je typický synkretizmus, ktorý originálnym spôsobom mieša architektonické prvky prevzaté od iných národov a kultúr: vizigótsky oblúk v tvare podkovy, byzantskú kupolu či antické stĺporadie. Charakteristická je bohatá výzdoba vegetatívnymi a geometrickými vzormi, pretože *korán* zakazuje zobrazovanie živých bytostí⁴⁴.

Mozarabská architektúra tiež prebrala vizigótsky oblúk, ktorý ešte zdokonalila do formy rebrovitého oblúku, ktorý sa stal typickým prvkom mozarabského štýlu pre cirkevné stavby⁴⁵. Skvostom románskeho umenia je katedrála svätého Jakuba v Santiago de Compostela: jej portál Slávy („*Pórtico de la Gloria*“) patrí k najvýznamnejším dielam stredovekého sochárstva.

Posledná etapa v architektúre tohto obdobia je gotika od polovice 12. storočia. V prvej fáze sa miešala s románskou architektúrou, neskôr od 13. storočia sa objavuje čistá gotika, ktorá sa sem dostala z Európy⁴⁶.

⁴² BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 32.

⁴³ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 34.

⁴⁴ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 41.

⁴⁵ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 87.

⁴⁶ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 60-61.

Arabi na rozdiel od kresťanov netúžili stavať pre večnosť a používali podstatne menej trvanlivé materiály: tehly (často nepálené), sadru, drevo a keramiku. To do istej miery vysvetľuje fakt, že z bohatého arabského dedičstva sa v Španielsku zachovalo pomerne málo, hlavne v porovnaní s kamennými katedrálami kresťanov, ktorých je na území mnoho⁴⁷.

2.2 Poľnohospodárstvo

Vďaka rozmachu hospodárstva, remeselnej výroby a obchodu Arabov sa Španielsko stalo jednou z najbohatších zemí Európy, obzvlášť za kalifátu. Arabi sú tiež majstrami v prestavbe zavodňovacích kanálov, ktoré sa dochovali ešte z rímskej doby⁴⁸. Okrem prestavby ale taktiež budovali nové zavlažovacie systémy, ktoré im boli známe z území Mezopotámie a severnej Afriky. Tie umožnili významný pokrok v zavádzaní nových plodín, lebo sa vo veľkom začínajú pestovať aj plodiny omnoho náročnejšie na vodu, ako ryža, cukrová trstina, bavlna, šafran, ovocné stromy a iné. Citrusové plody, odkaz arabských agronómov, sú dodnes jedným z hlavných exportných produktov Španielska⁴⁹.

Španielske kresťanské štáty severu sa postupne zoznamovali s technikou Arabov, používanou v južných oblastiach, odtiaľto sa rozšírilo pestovanie niektorých plodín, i keď nie všetky oblasti severu vedeli tieto poznatky využiť. Preto boli hlavnými plodinami severských oblastí hlavne žito a jačmeň. Severné oblasti sa postupne stali obilnicami celého Španielska. V Andalúzií sa pestovalo víno, ktoré sa čoskoro stalo predmetom exportu do Talianska, i ostatných zemí Európy⁵⁰.

Začali sa používať aj nové výrobné stroje, ktoré zvyšujú produktivitu poľnohospodárskej výroby, napríklad lisy na tlačenie olivového oleja⁵¹. Čo sa týka hospodársky využiteľných zvierat, najväčší rozmach zažil chov oviec, ktorý sa stal neskôr španielským poľnohospodárskym sektorom číslo jedna.

Bohužiaľ pokračovalo drancovanie španielskych lesov, začaté už v predošlom období, lebo drevo bolo jedným z najobľúbenejších stavebných a konštrukčných materiálov (lode). Nemilosrdné odlesňovanie pokračovalo aj v stredoveku a zanechalo nakoniec veľkú časť

⁴⁷ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 41.

⁴⁸ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 32.

⁴⁹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 43.

⁵⁰ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jasešská 25, 1971, 98 s., s. 74.

⁵¹ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 32.

španielskeho územia bez lesného porastu. Obzvlášť sa to prejavilo na vzhľade kastílskeho, aragónskeho a andalúzskeho územia⁵².

2.3 Jazyk

Je treba spomenúť ešte jeden z arabských odkazov, ktorý je v živote Španielov trvale a každodenne prítomný. Niekoľko stoviek slov arabského pôvodu, ktoré počas koexistencie, prebrala postupne sa formujúca španielčina (kastílčina)⁵³. Napríklad mnoho slov z poľnohospodárskeho odvetvia: *alcornoque* (korkový dub), *albaricoque* (marhuľa), *alcachofa* (artičok), *algodón* (bavlna), *azucena* (ľalia), *azafrán* (šafran), *berenjena* (baklažán), *zanahoria* (mrkva), *alberca* (nádrž), *aljibe* (cisterna). V oblasti remesla a obchodu: *marfil* (slonovina), *azufre* (síra), *jarra* (džbán), *aduan* (colnica), *tarifa* (tarifa)⁵⁴ a mnoho ďalších. Vo väčšine prípadov sú tieto prebraté slová ľahko rozpoznateľné, keďže ich kresťania prebrali aj s arabským členom, takže obvykle začínajú slabikou „al“. Často sú to aj úplne bežne používané slová, ako *alcalde* (starosta), *aldea* (dedina), *alfombra* (koberec), či slová, ktoré prebrali aj iné európske jazyky: *alcohol* (alkohol), *almanaque* (almanach)⁵⁵.

⁵² CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 43.

⁵³ taktiež, s. 45.

⁵⁴ BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 148 s., s. 32.

⁵⁵ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 45.

3. Koexistencia multikultúrnych filozofií

Kresťania, Moslimovia aj Židia mali vlastnú vieru a kultúru, zakotvenú v náboženských knihách: *biblii*, *koráne* a *tóre*, a taktiež vlastných vzdelancov v oblasti filozofie. Počas obdobia reconquisty došlo na Pyrenejskom polostrove k vzácnemu styku filozofií vyznávačov rôznych náboženstiev, ktoré tu po stáročia žili vedľa seba. Práve moslimské Španielsko sa stalo, napríklad pre západný islam, centrom filozofickej produkcie.

Až v 10. storočí, za vlády Abdarrahmána II. (912-961), začne španielsky zlatý vek. Keď sa v roku 929 totiž Córdoba emirát zmenil na kalifát, Andalúzia sa stala jedným z najvýznamnejších kultúrnych centier stredovekého sveta⁵⁶. Rozdiel medzi emirom a kalifom je fakticky v tom, že emir bol len správca územia, stanoveným Abbásovským kalifom; zatiaľ čo kalif bol faktický vládca celého územím ovládaným Moslimami. Abdarrahmán sa tituloval kalifom, aby vyjadril svoju plnú zvrchovanosť voči slabnúcemu rodu Abbásovcov⁵⁷. Na prelome tisícročia kalifovia: hlavne Abdarrahmán III. a al-Hakam II., nazhromaždili ohromné zbierky kníh, ich knižnica obsahovala viac než 40 000 zväzkov⁵⁸.

Nepochybne najväčším symbolom vysokej kultúrnej úrovne, ktorú moslimovia dosiahli bol Averroes (1126-1198), ktorý bol dokonalým znalcom Aristotelovho diela. Najvýznamnejšou osobnosťou židovskej inteligencie bol lekár a filozof Moses Maimonides (1135-1204), ktorý sa ale pred cenúrou a perzekúciami Almorávidov a Almohádov v 12. storočí musel uchýliť do egyptského exilu⁵⁹.

Neskôr sa za vlády Alfonsa X. Múdrego (1252-1284) Toledo stalo duchovným strediskom Španielska so školou prekladateľov, kde pôsobili okrem kresťanských aj moslimskí a židovskí učitelia, ktorí prekladali filozofické diela (ale aj lekárske, astronomické, matematické) do latinčiny. Tým umožnili európskym vzdelancom, ktorých jazykom bola práve latinčina, štúdium orientálnych a antických spisov, ktoré dovtedy Európe neboli známe⁶⁰.

3.1 Kresťanská filozofia

Význačný rys západnej latinskej filozofie, resp. kresťanskej, spočíva v tom, že čerpá z arabských zdrojov a ich znalosti, ktoré sú zakotvené v arabskom kontexte. Latinský,

⁵⁶ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 146.

⁵⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006. Historica (Vyšehrad). ISBN 80-7021-787-1, s. 410-412.

⁵⁸ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 146.

⁵⁹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 42-43.

⁶⁰ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 53.

kresťanský svet stredoveku je filozoficky chudobný a táto chudoba viedla k otvorenosti. Preto, keď sa kresťania stanú pánmi Toleda (1085), začnú prekladať arabské spisy zozbierané moslimskými panovníkmi⁶¹. Jedná sa tu o proces kultúrneho osvojovania, ktorý politicky schválil toledský biskup⁶². Filozofická produkcia v kresťanskom Španielsku 12. storočia nebola veľmi originálna, tvorili ju predovšetkým preklady diel autorov, s ktorými sa bolo možné zoznámiť cez arabské texty, zvlášť Aristotelových diel alebo prác jemu pripisovaných⁶³.

S filozofiou úzko súvisí aj rozvoj škôl. Až do 11. storočia sa celý vzdelávací systém obmedzuje len na kláštorné školy, kde sa študenti mohli pripravovať na budúcu cirkevnú kariéru. No kvôli záujmu o základné vzdelanie, neskôr vznikajú, tzv. katedrálne školy, kde sa okrem latinčiny a náboženstva vyučovali aj iné odbory, napríklad aritmetika, geometria, astronómia a hudba (alebo kompletne *septem artes liberales*). A záujem bohatých mešťanov, ktorí chceli pre potomkov kvalitnejšie vzdelanie, viedol na začiatku 13. storočia k zakladaniu prvých univerzít⁶⁴. Na Pyrenejskom polostrove sa vedľa niekoľkých neúspešných pokusoch udržala univerzita v Salamance, založená kráľom roku 1218 a následne uznaná pápežom (1254). Univerzity - ich učitelia a študenti, mali značnú autonómiu, ktorá zabezpečovala relatívne demokratický vnútorný chod tejto inštitúcie, ale tiež slobodu, ktorá bola priaznivá pre intelektuálnu činnosť⁶⁵.

3.1.1 Scholastika

Na prahu 13. storočia vzniká inštitúcia – univerzita, v ktorej sa cirkevní učitelia, špecialisti na kultúru, spájajú, aby vytvorili profesijnú korporáciu podľa modelu remeselníckych cechov. Toto teleso, posvätené pápežom, je zahrnuté v cirkvi ako autonómna inštitúcia, ktorá je podriadená výlučne pápežskej moci a jej doktrínalnej kontrole. Univerzita a scholastika sa zrodili súčasne a sú navzájom spojené: univerzita bola uzatvoreným celkom, ktorý tvorili majstri, a scholastika je učením týchto majstrov, ktorého poskytovanie bolo úlohou univerzity.

⁶¹ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 307.

⁶² LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 309.

⁶³ VERNET, Juan. *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2007, 392 s. ISBN 978-80-86263-99-1, s. 114.

⁶⁴ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 55-56.

⁶⁵ LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 935 s. ISBN 80-7021-545-3, s. 826-827.

Keď ide o používané texty, ťaží scholastika z dvoch zdrojov. Na jednej strane tradícia latinských cirkevných Otcov⁶⁶. Na druhej strane texty, ktoré sa vzťahujú ku gréckemu a arabskému vedeniu, vďaka latinským prekladom celej množiny dôležitých diel: súbor Aristotelových spisov, určité Avicennove lekárske a filozofické spisy, niektoré diela Ptolemaia, Averroove komentáre k Aristotelovi a mnoho iných⁶⁷.

Základnými prvkami stredovekej scholastickej metódy sú učenie od minulosti, kritické myslenie a systematické spracovanie spolu s poučeným predávaním vedenia⁶⁸. Scholastika je teda profesionálna inštitúcia, sankcionovaná pápežom, skladá sa z majstrov, ktorí sú poverení komentovaním posvätných textov, ktoré tvoria autoritu⁶⁹.

Stredovekí myslitelia a filozofovia 12. storočia mali zložitú úlohu, a to asimilovať novopreložené texty „arabského aristotelizmu“, ako predtým cirkevní Otcovia asimilovali a pokresťančili platónizmus a novoplatónizmus⁷⁰. Pretože len tak sa mohli posunúť hranice scholastiky, ktoré boli dané zákazom štúdia iných kníh. Napríklad pod trestom exkomunikácie sa spočiatku nesmeli čítať ani komentovať, verejne či súkromne, texty Aristotelovej prírodnej filozofie⁷¹. K predstaviteľom ranej scholastiky patrili napríklad vzdelanci ako Anselm z Canterbury, Pierre Abélard a Peter Lombardský; a vrcholnú scholastiku predstavovali Roger Bacon, Albert Veľký, Bonaventura či Tomáš Akvinský.

3.1.2 Kresťanskí myslitelia scholastiky

Anselm (1033-1109) bol teológ a filozof, stal sa biskupom v Canterbury (1093) a je právom už počas stredoveku nazývaný „otcom scholastiky“. Anselmov filozofický význam spočíva v dvoch veciach: v jeho dôkazoch božej existencie a jeho, v tej dobe modernej, dodnes katolíckou cirkvou uznávanej koncepcii o vykúpení.

Prvým spisom v ktorom rozvíja dôkazy o božej existencii je spis *Monologion*. Okrem dôkazov božej existencie sa tu tiež sústreďoval na otázky stvorenia z ničoho a významu svätej Trojice⁷². Vo svojom druhom spise *Proslogion* dôkaz božej existencie vzniká v polemicknej argumentácii medzi autorom a mníchom z Marmoutiers Gaunilonom. V tomto rozhovore

⁶⁶ veľkí latinskí cirkevní Otcovia: sv. Ambróz, sv. Hieronymus, sv. Augustín, sv. Gregor Veľký

⁶⁷ LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 935 s. ISBN 80-7021-545-3, s. 664-665.

⁶⁸ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 144

⁶⁹ LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 935 s. ISBN 80-7021-545-3, s. 664.

⁷⁰ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 308.

⁷¹ LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 935 s. ISBN 80-7021-545-3, s. 664.

⁷² BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 112.

postupne vzniká neustálym odpovedaním na otázky o Bohu myšlienka, že Boh je niečo, čo existuje v našej mysli a tým pádom aj v skutočnosti a nedá sa myslieť na nič väčšieho⁷³.

„Věříme, že ty (Bůh) jsi něco, nad co nic většího nelze myslet.“⁷⁴

Pierre Abélard (1079-1142) bol filozof, ktorý je autorom jedného z prvých životopisov Západu: *Historia calamitatum* (História mojich nešťastí), v ktorých popisuje etapy svojho života- od intelektuálnej slávy až po život v ústraní a zabudnutí. Čo sa týka filozofie a teológie, uskutočnil úplnú renováciu aristotelovsko-boethiovskej logiky, nadefinoval novú podobu etiky, kresťanskej čo do obsahu a dialektickej čo do metódy, kde zámer stojí vyššie než skutok⁷⁵.

Jeho vrcholným dielom tej doby bol interkultúrny dialóg *Dialogus*- tento spis znamená obrat v dejinách latinsky písanej filozofie. Prvýkrát je tu predstavený arabský filozof v disputácii so Židom a kresťanom, pričom sám autor (v našich očiach filozof a kresťan) si vyhradzuje miesto arbitra. Arabský filozof je tu vykreslený ako postava, ktorá síce bola vychovaná v zemi islamu a v islamskej tradícii, ale hľadá uspokojenie svojej inteligencie v prirodzenej filozofii, vymykajúcej sa všetkému zjavnému zákonu a predovšetkým Koránu. Tak popísal prototyp nielen arabského, ale aj všeobecne moderného filozofa⁷⁶.

Albert Veľký (1206-1280) síce ako samostatný filozof nepriniesol veľa nového, ale získal si nepopierateľné zásluhy keď oveľa viac než ktokoľvek predtým zdôraznil význam Aristotela pre novú filozofiu, čím otvoril novú cestu nielen svojmu bezprostrednému žiakovi Tomášovi Akvinskému, ale i celej nastupujúcej generácii.

Slávne sú jeho komentáre k prírodovedným spisom Aristotela a jeho vlastné bádateľské dielo uložené v rozsiahlej encyklopédii *Summa de creaturis*. Albertové prírodovedecké záujmy sú veľmi rozsiahle, hlavne priniesol veľa nového a opraveného v zoológii a botanike, ale najpodstatnejšia bola jeho metodika- pozorovanie a experiment, ktorá sa stala trvalým výdobytkom vedy. Albert je prvý v kresťanskom svete, kto zdôraznil a dodržiaval rozdelenie rozumu od viery, filozofie od teológie, resp. vedy od náboženstva. Sú

⁷³ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 303.

⁷⁴ BUCKINGHAM, Will. *Kniha filozofie*. Vyd. 1. Překlad Otakar Vochoč. Praha: Knižní klub, 2013. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-3912-5, s. 80.

⁷⁵ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 319.

⁷⁶ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 323-324.

to podľa neho úplne odlišné sféry ľudského poznania. Jedna nemôže slúžiť za vysvetlenie druhej⁷⁷.

3.2 Islam a moslimská filozofia

Islam je zjaveným, prorockým náboženstvom a Mohamed, jeho zakladateľ, urobil zaujímavý krok, že sa neprehlásil a odmietol sa dať prehlásiť, za nejaké božie vtelenie, ale zostal len božím Prorokom. Islam vzišiel z poloarabskej Arábie, kde neexistovala centrálna štátna moc, a nezakúsil dlhé obdobie poloilegality a perzekúcie ako kresťanstvo. Keď Arabi skoro po smrti Mohameda zahájili svoju svetskú expanziu, budovali hneď svoj vlastný štát a nemuseli sa prispôsobovať žiadnemu inému. To je jeden z hlavných dôvodov pre to, že v islame nevznikla cirkev ako samostatná organizácia. Vznik takejto, so štátom paralelnej organizácie, nebol skrátka v najstaršom islamskom prostredí potrebný a neskôr už sa podmienky k tomu nevyskytli⁷⁸.

Samotná filozofia v islamskom prostredí bola spočiatku považovaná za niečo cudzie, pretože sa vlastne jednalo o helénisticky orientovanú filozofiu, a zatiaľ čo pre kresťanov bola antika pôdou, z ktorej kresťanstvo organicky vyrástlo, pre moslimov bola antika skutočne cudzí svet. Navyše kresťanstvo vstrebalo mnohé základné stanoviská antickej filozofie, hlavne jej platónske tradície. No práve z antických koreňov vyrástla arabská veda, ktorá bola vnímaná veľmi sympaticky⁷⁹. Moslimovia totiž k obrovskému odkazu antiky pristupovali pragmaticky, využívali len to, čo malo pre nich náboženský alebo praktický význam, preto vypadla celá oblasť antickej krásnej literatúry, ktorá bola pre účely monoteistického náboženstva skôr škodlivá⁸⁰.

Duchovným centrom bol spočiatku, v 9. storočí, Bagdad, kde sa prekladali mnohé antické spisy z oblasti filozofie, medicíny, meteorológie a iných disciplín. Prvým významným filozofom bol al-Kindí, ktorý okolo seba v 9. storočí zhromaždil skupinu prekladateľov. Neskôr bol nazývaný „Filozofom Arabov“. Jeho najvýznamnejším dielom bol spis *O prvej filozofii*, v ktorom bol inšpirovaný novoplatónskou metafyzikou, Plótinovou *Enneadou*.

⁷⁷ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a kresťanského stredoveku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 173-175.

⁷⁸ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 10.

⁷⁹ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 39.

⁸⁰ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006. Historica (Vyšehrad). ISBN 80-7021-787-1, s. 502.

Recipoval tiež grécky pojem pravdy, že nezáleží na tom, odkiaľ a od koho pravdu získavame, aj ak by sme ju mali získavať od iných národov, pretože pravda každého zúšľachtuje⁸¹.

Celá arabská filozofia sa pohybuje v jednotnom myšlienkovom priestore, pritom ale každý filozof stanovuje samostatné akcenty. Výrazne to platí o al-Fárábím. Filozofické vzdelanie získal v Bagdade, kde sa stal slávnym spisovateľom a učencom. Hlavným prameňom al-Fárábího vplyvu na latinský stredovek bola logika a teória vedy, náuka o intelektu a praktická filozofia. Z praktickej filozofie sa zaujímal zvlášť o politickú filozofiu, keď popísal teóriu ideálneho štátu a zaoberal sa odchýlkami od cnostného štátu, inšpirovaný Platónovou *Ústavou*⁸².

Jedným z posledných filozofov, i keď určite nechcel byť považovaný za filozofa, islamskej tradície na Východe bol al-Ghazálí (1058-1111). Jeho meno je spojené s kritikou filozofie, keď v oboch svojich významných spisoch- *Zámery filozofov a Vyvrátenie filozofov* označuje Sokrata, Platóna a Aristotela spolu s každým kto sa oddal filozofií za kacíra. Veľkej kritike podrobil hlavne Avicennovu filozofiu, iróniou je, že tým prispel k jej rozšíreniu⁸³.

3.2.1 Avicenna

Vlastným menom Ibn Síná (980-1037) bol veľmi vzdelaný učenec vo všetkých oblastiach dobovej vedy, vrátane koránu. Pôsoobil na islamskom východe, no jeho myšlienky a interpretácia Aristotela sa stali pre západ neskôr veľmi významné.

Jeho hlavným dielom je *Kniha uzdravenia*, ktorá je rozsiahlou encyklopédiou jednotlivých vied, vrátane filozofie⁸⁴. Lekárske spisy Avicennu boli študované po celý stredovek a v islamskom svete boli dokonca používané ešte do počiatku minulého storočia. Ukazuje sa v nich ako vynikajúci empirik a pozorovateľ prírody. Navzdory tomu, že čítal Aristotelovu Metafyziku štyridsaťkrát, ničomu neporozumel. Až keď sa mu do rúk dostal spis al-Fárábího, ktorý sa zaoberal Aristotelom, pochopil ju. No pochopil vďaka tomu len novoplatónsku dezinterpretáciu Aristotela, ktorá bola pre arabskú filozofiu vlastná, vďaka tomu, že Aristotelovi mylne pripisovali niektoré novoplatónske spisy. Dosiahol ale pozoruhodné výsledky, prepojuje svoju filozofiu s islamskou mystikou, keďže celý život bol úprimne veriacim moslimom⁸⁵.

⁸¹ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdného stredoveku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2, s. 227-228.

⁸² taktiež, s. 233-234.

⁸³ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdného stredoveku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2, s. 234-235.

⁸⁴ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 151.

⁸⁵ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 53-54.

Avicenna dospel k názoru, že metafyzika je veda o súcne ako takom. Pri určovaní vzťahu tela a duše má blízko k Aristotelovi, keď podľa neho, je ľudská duša doplnením tela. No na druhú stranu vyznával dualistickú tradíciu svojou tézou, že človek sa skladá z dvoch substancií: tela a duše⁸⁶. K tomu záveru prišiel myšlienkovým experimentom známym ako „letiaci muž“.

„Kdybych měl zavřené oči, vznášel se ve vzduchu a nemohl se ničeho dotknout, nevěděl bych že mám telo. Má duše tedy není tělem, ale něčím odlišným.“⁸⁷

3.2.2 Averroes

Poslednou postavou arabskej filozofie v Španielsku bol Averroes, vlastným menom Ibn Rušd (1126-1198). Bol právnikom a lekárom, no pokiaľ mohol, venoval sa filozofii. Moslimská ortodoxia, ktorá sa za posledné storočie vyhrotila, v ňom už za jeho života videla svojho najväčšieho nepriateľa.

Averroes sa pustil do správneho výkladu Aristotelovho diela, niektorí mu vyčítali málo originality, no jeho skutočným cieľom bolo nájsť len presný a pôvodný výklad Aristotela. Bol prvým a posledným z moslimských filozofov, ktorý sa pod rúškom snahy o zlúčenie filozofie a náboženstva, odvážil otvorene polemizovať proti moslimskej ortodoxii. Niektorí myslitelia, ktorí sa jeho práci neskôr venovali, z jeho diel vyčítali silne antireligiózne intencie. To je dokladom toho, že Averroes mal originality dosť a je ťažko odhadnúť, aké ďalšie závery by zanechal, ak by nežil v prostredí, ktoré bol tak výrazne nenaklonené filozofom. Väčšinu svojho diela venoval komentovaniu Aristotela, keď písal ku všetkým jeho dielam krátke, stredné aj dlhé komentáre. Vďaka tomu si v európskej scholastickej filozofii vyslúžil označenie „Komentátor“. Vplyv Averroa na islam bol skoro nepatrný, no na druhej strane bol ohromný vo svete západoeurópskom, ako v období scholastiky, tak i renesancie, ktorú pomáha pripravovať a formovať⁸⁸.

Kritizuje vo svojich prácach al-Ghazáliho, keď tvrdil že, medzi náboženstvom a filozofiou nemôže vzniknúť žiaden spor, lebo náboženský zákon sám o sebe vyzýva

⁸⁶ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 151-152.

⁸⁷ BUCKINGHAM, Will. *Kniha filozofie*. Vyd. 1. Překlad Otakar Vochoč. Praha: Knižní klub, 2013. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-3912-5, s. 76.

⁸⁸ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 74-75.

k špekulatívnemu zamýšľaniu nad vierou. Okomentoval tiež Platónovu *Ústavu*⁸⁹. Rozlíšil tiež tri stupne poznania pravdy. Prvou je rétorická cesta, ktorá je pre prostých ľudí, ktorí sa cestou náboženského vyučovania nechávajú viesť pocitmi - tento typ poznania je prístupný každému. Teológovia idú dialektickou cestou, keď skúmajú pravdu božského zákona, no uspokojujú sa len s pravdepodobnostnými argumentmi. A len niektorí môžu spoznať pravdu čistého myslenia a abstraktných pojmov - to je filozofická cesta. Poukazoval na to, že podľa koránu je racionálna špekulácia náboženskou povinnosťou ľudí, ktorí sú jej schopní. Rozdiel v chápaní pravdy vysvetlil rôznym nadaním ľudí, ktoré vyžaduje aby existovali rôzne cesty k súhlasu s pravdou⁹⁰.

Averroes bol skutočným symbolom vysokej kultúrnej úrovne, ktorú španielski moslimovia dosiahli. Dokázal vybudovať vlastný filozofický systém, ktorý sa pokúšal zmieriť náboženskú, zjavenú pravdu s pravdou vedeckého, experimentálneho skúmania človeka a prírody. I keď bol neskôr averroizmus ako radikálny prúd európskej protischolastickej filozofie zatracovaný, je zrejmé, že svojim učením o dvojitej pravde, umožňujúcej vedecký výskum bez nutnej straty náboženskej viery, predznamenať ďalší vývoj európskej filozofie⁹¹. „*Aristoteles vysvětlil přírodu a Averroes Aristotela*“.⁹²

3.3 Židovská filozofia

Židovská filozofia stredoveku sa odohrávala na dvoch veľkých scénach: najprv na východnom aj západnom území islamu, neskôr v krajinách západného kresťanstva. Židovská filozofia sa rodila prekladateľskou činnosťou v Bagdade, potom sa pomaly presunula do Španielska, spolu s moslimskou filozofiou. Moslimovia sa na Židov pozerali ako na „chránenú menšinu“, takže sa mohli aktívne podieľať na okolitom intelektuálnom a kultúrnom živote. Či už v Bagdade či Andalúzií, židovská filozofia prosperovala vďaka styku s moslimskou filozofiou, keď veľkou inšpiráciou židovských mysliteľov boli napríklad al-Farábí či Averroes⁹³.

Za najrannejšieho židovského filozofa stredoveku je považovaný lekár Isaac Israeli (asi 850-950), židovský novoplatónik. Ďalším židovským filozofom bol Saadja ben Josef, ktorý založil židovskú právnu filozofiu a pod vplyvom moslimskej filozofie a teológie

⁸⁹ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2, s. 246-247.

⁹⁰ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 155.

⁹¹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 42.

⁹² taktiež, s. 42.

⁹³ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 194-195.

usiloval o systematicko-filozofickú legitimáciu židovstva. Vo svojom diele *O viere a vedení* chcel preukázať, že židovská viera je primeraná rozumu⁹⁴. Zaujímavým mysliteľom bol tiež Jehuda Halevi, ktorý tvoril na počiatku 12. storočia v Španielsku. Bol predovšetkým básnikom- napísal jedny z najkrajších hebrejských básní. No z entuziazmu sa venoval aj filozofii, hlavne preto, aby ju vyvracal. Halevi bol šovinista, ktorý nielenže zdôrazňoval jedinečnosť židovského národa, ale prehlasoval ho za jediný ľud, pre ktorý bol stvorený svet a ktorý bude spasený⁹⁵.

3.3.1 Ibn Gabriol

V 11. a 12. storočí bolo Španielsko nielen centrom moslimskej filozofie na západe, ale tiež útočiskom židovskej filozofie. Šlomo Ibn Gabriol sa tu narodil roku 1025 a zomrel v roku 1058, alebo až 1070. Latinskí prekladatelia ho pomenovávali „Avicbron“ či „Avencebrol“, v dôsledku toho zostala pravá identita autora po dlhé storočia skrytá. Autora diela „*Fons vitae*“- *Prameň života*, ktoré sa dochovalo len v latinčine, pokladali až do 19. storočia za kresťanského či arabského mysliteľa⁹⁶.

Ibn Gabriol bol židovský básnik, veľkého uznania medzi veriacimi Židmi sa mu dostalo jeho básňou „Kráľovská koruna“. Naproti tomu jeho hlavný filozofický spis *Prameň života* nebol židovským myslením prijímaný, nakoľko v ňom nebral ohľad na židovskú vieru. Práve v tom, že sa autor v tomto diele neopieral o autoritu *tóry* spočíva význam tohto filozofického spisu, ktorý stojí v tradícii novoplatónsko-arabsko-aritotelovskej filozofie. Ako zdôvodnenie prečo sa zaoberá filozofiou, v tomto spise vo forme dialógu učiteľa a žiaka, podal autor eminentne filozofickú výpoveď. Najvyššie prikázanie všetkým ľuďom je usilovať o poznanie, o sebapoznanie, tým o poznanie najvyššej príčiny, a tým o poznanie Boha. K tomu bol človek stvorený a s týmto východiskom dostáva človek ako *mikrokosmos* vysoké postavenie v celku sveta. Celá svetská skutočnosť sa skladá vo všetkých svojich oblastiach z látky a formy, tiež to platí pre duchovné bytosti. Tak Ibn Gabriol definoval bytie ako „existenciu formy v látke“. Predovšetkým týmto pojatím látky poskytol latinskému Západu materiál pre intenzívne diskusie⁹⁷.

⁹⁴ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 156.

⁹⁵ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 94.

⁹⁶ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2, s. 257-258.

⁹⁷ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 156-157.

3.3.2 Moses Maimonides

Tento autor predstavuje stred a vrchol stredovekej židovskej filozofie. Narodil sa v roku 1135 v Córdobe, rovnako ako Averroes, ktorého ale osobne nepoznal. Toto mesto v tej dobe predstavovalo centrum západného islamu. Po vpáde Almohádov roku 1148 musel ale s rodinou odísť do exilu, aby sa nakoniec usadil v Egypte. Maimonides bol, rovnako ako väčšina arabských filozofov, hlavne lekárom. Napísal pôsobivé diela o praktickom význame medicíny i o praktickom vzťahu lekára k pacientovi, aj samotná filozofia je podľa neho liečbou ducha. Jeho kľúčové teologicko-filozofické dielo „*Průvodce zbloudilých*“ pochádza z roku 1190 a pôvodná verzia je v arabčine⁹⁸.

„Když se velcí duchové snaží prozkoumat Boží podstatu, ukazuje se jejich schopnost chápání jako neschopnost.“⁹⁹

Toto dielo napísal Maimonides pre svojho žiaka a predstavuje jeden z vrcholov stredovekého filozofického písomníctva. Preniká ním arabsko-moslimská filozofická kultúra a zároveň má korene v náboženskej a intelektuálnej tradícii judaizmu. Popisoval Božie atribúty a pojednával o filozofických náukách, predložil tu tiež dvadsaťpäť výrokov, ktoré filozofovia potrebujú na to, aby dokázali Božiu existenciu¹⁰⁰.

Tento mysliteľ usiloval o harmóniu medzi židovskou vierou a aristotelovskou filozofiou, ktorá by mohla umožniť nerozhodným ľuďom, aby boli obomi, veriacimi aj filozofmi. Ľuďom, ktorí stoja pred touto alternatívou, musí byť umožnené, aby odhalili skutočné tajomstvo Písma za doslovným znením, a tak prenikli k identite zjavenia a rozumu¹⁰¹. Svojim poznaním sa každý človek vzťahuje k Bohu, lebo je prostredníctvom spoznania Božích činov vedený k dokonalosti, čím sa približuje Bohu. Toto približovanie Maimonides chápal ako analógiu, myšlienkovou činnosťou sa podľa neho vytvára vzťah medzi Bohom a človekom a tiež medzi všetkými mysliacimi bytosťami.

⁹⁸ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2, s. 259-260.

⁹⁹ BUCKINGHAM, Will. *Kniha filozofie*. Vyd. 1. Překlad Otakar Vochoč. Praha: Knižní klub, 2013. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-3912-5, s. 85.

¹⁰⁰ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 220-221.

¹⁰¹ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 158.

Maimonidov vplyv na latinský Západ, hlavne na kresťanských filozofov, bol veľký. Zvlášť je treba spomenúť mysliteľov ako Albert Veľký či Tomáš Akvinský, ktorých ranné renesančné myšlienky preukázateľne pochádzali aj zo štúdia jeho diela¹⁰².

3.4. Prehľad dostupných prekladov

V závere tejto kapitoly by som rád uviedol niektoré dostupné preklady diel filozofov, ktorými som sa zaoberal. Uvediem len diela, ktoré si študenti, prípadný záujemcovia o ďalšie štúdium týchto autorov, môžu dohľadať prostredníctvom knižníc našej alma mater.

Filozoficko-teologické diela *Monologion* a *Proslogion* od Anselma som našiel dostupné v angličtine v spise *Proslogium: Monologium ; An appendix in behalf of the fool by Gaunilon; and Cur Deus Homo*¹⁰³, ktoré preložil z latinčiny Sidney Norton Dean. Od Abélarda si môžeme v češtine dohľadať spis *Sic et non: (Ano a ne)*¹⁰⁴, preložený Irenou Zachovou.

V prípade záujmu o štúdium filozofie moslimských literátov Avicennu a Averroa, a židovských vzdelancov Ibn Gabriola či Maimonida, musím doporučiť spisy o dejinách filozofie: *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*¹⁰⁵ od Egona Bondyho; *Středověká filosofie*¹⁰⁶ od Richarda Heinzmanna, preloženú Břetislavom Horynom; alebo *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*¹⁰⁷ od Thea Kobuscha, ktorú preložil Martin Pokorný. V týchto knihách sa autori detailne venujú filozofií stredovekých mysliteľov v kontexte doby ich pôsobenia i v kontexte iných filozofických diel, a preto môžu záujemcom o ďalšie štúdium poskytnúť mnohé užitočné informácie.

¹⁰² HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5, s. 160.

¹⁰³ ANSELM Z CANTERBURY. *Proslogium: Monologium ; An appendix in behalf of the fool by Gaunilon ; and Cur Deus Homo*. Reprint ed. La Salle: Open Court, 1959.

¹⁰⁴ ABÉLARD, Pierre. *Sic et non: (Ano a ne)*. Vyd. 1. Překlad Irena Zachová. Praha: Vyšehrad, 2008. Reflexe. ISBN 978-80-7021-791-7.

¹⁰⁵ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2.

¹⁰⁶ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5.

¹⁰⁷ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Vyd. 1. Překlad Martin Pokorný. Praha: OIKOYMENH, 2013. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2.

4. Španielsko za vlády Alfonsa X. Múdneho

Alfons Kastílsky (1221-1284), neskôr známy ako Alfons X. Múdry (*El Sabio*) bol syn kastílskeho kráľa Ferdinanda III. Svätého. Vládal Kastílii a Leónu v rokoch 1252 až do svojej smrti roku 1284, teda v rokoch, kedy bola už reconquista prakticky zavŕšená. Počas svojej vlády sa zaujímal predovšetkým o vnútorné upevnenie štátu a o jeho vzdelanosť. Roku 1265 vydal zákonník *Las Siete Partidas*¹⁰⁸ - kompiláciu rímskych právnych noriem, podporujúcu centralizáciu a posilňovanie kráľovskej moci¹⁰⁹. Kastíliu počas jeho vlády predstavovala polovicu územia polostrova a väčšinu jeho obyvateľstva¹¹⁰.

Čo sa týka vzdelanosti, Alfons X. dal privilégia univerzite v Salamance a tiež založil univerzitu vo Valladolide. Alfons dokonca vyhradil organizácii univerzít príslušné miesto vo svojich *Las Partidas*¹¹¹ - kde inštitúciu univerzity popisuje, ako zhromaždenie učiteľov a žiakov, ktoré vzniká v určitom mieste, s vôľou a odhodlaním osvojovať si vedomosti a ako miesto kde je vyžadovaná tesná spolupráca profesorov a študentov pre vytvorenie srdečného prostredia, ktoré je potrebné ku každej vedeckej práci¹¹². Pri vyučovaní sa kládol značný dôraz na *septem artes liberales*, ďalej štúdium práva a neskôr teológie. Filozofia sa prenášala na artistickej fakulte. Alfons sa vyznačoval tiež značnou náboženskou toleranciou, pre stredoveké Španielsko vlastnou, nakoľko boli za jeho vlády zriaďované spoločné školy pre mudejarov, židov a kresťanov.

Alfons X. patril nepochybne k najvzdelanejším európskym panovníkom a práve preto sa dal ovplyvniť arabskou filozofiou. Priamo na jeho pokyn bolo v toledskej prekladateľskej škole preložených mnoho diel básnických, filozofických, astrologických a medicínskych¹¹³. Aj preto v jeho epoche vrcholí sláva tejto prekladateľskej školy. Sám Alfons X. napísal v galicijštine niekoľko *Cantigas de Santa María* (Piesní na Pannu Máriu) a stál pri zrode obdivuhodného historického diela *Crónica General* (Obecná kronika), prvých kastílsky

¹⁰⁸ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 46.

¹⁰⁹ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 56.

¹¹⁰ POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 177 s. ISBN 80-244-0505-9, s. 46.

¹¹¹ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 85.

¹¹² UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5, s. 160.

¹¹³ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 85-86.

písaných dejín Španielska. Práve obdobie jeho vlády bolo kultúrnym vrcholom španielskeho stredoveku¹¹⁴.

4.1 „Escuela de Traductores de Toledo“ - Toledská škola prekladateľov

V dobe arabského panstva predstavovalo Toledo pestrý konglomerát troch národností: hispanorománskej, arabskej a židovskej. Patrílo tak k najvýznamnejším centráм arabskej vzdelanosti, i keď kresťanská reconquista a dobytie Toleda v roku 1085 pôsobili, tak ako v celom Španielsku neblaho, nemohla prvky arabskej vzdelanosti vytlačiť úplne.

Do Toleda sa začali hrnúť vzdelanci z celej Európy, z Talianska, Anglicka či Nemecka. Tí sa tu zaoberali štúdiom a prekladom predovšetkým antických textov, ktoré sa sem dostali a uchovali vďaka moslimom. Toledská prekladateľská škola vyvinula tvorivý spôsob prekladu a vyvinula aj techniky prekladu¹¹⁵. Na prekladoch obvykle pracovali dvaja učitelia spoločne. Jeden z nich prekladal nahlas arabský text do hovorového jazyka (kastíľčiny) a druhý prekladal jeho slová do latinčiny. Prekladateľ z arabčiny boli spravidla Žid alebo pokrstený Žid, zatiaľ čo jeho spolupracovník bol kresťan, často predstaviteľ duchovenstva¹¹⁶.

Hlavne v druhej polovici 12. storočia sa politická vôľa toledského arcibiskupa, Francúza Raymunda zo Sauvetatu spojila s niekoľkými výnimočnými generáciami prekladateľov, a umožnila tak španielskym kresťanom dôstojnú náhradu za cordóbskych moslimov, ktorí boli nositeľmi kultúry na Pyrenejskom polostrove dovtedy. Toledský kultúrny projekt sa do značnej miery opieral o vzdelanie a bilingvizmus Židov a umožnil, aby významná časť grécko-arabských diel prešla behom nasledujúcich niekoľkých desaťročí do latiny. Zvláštnu pozornosť, čo sa týka prekladania filozofických spisov, si zaslúžia traja prekladatelia: Gerhard z Cremony, Ján Španielsky a Dominik Gundissalvi¹¹⁷.

4.2 Prekladatelia

Vedeckým jazykom stredoveku sa stala latinčina. Preto sú arabské originály aj arabské prevody antických textov prekladané, niekedy jednotlivcom, ale častejšie v skupinách. Západní kresťania si berú na pomoc španielskych kresťanov, ktorí zažili arabskú nadvládu-mozarabov, židov a dokonca aj moslimov. Dochádza tak k spojovaniu rôznych

¹¹⁴ CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 214 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3, s. 56.

¹¹⁵ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jasešská 25, 1971, 98 s., s. 86

¹¹⁶ UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5, s. 137.

¹¹⁷ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 343-344.

vzdelanostných okruhov¹¹⁸. Preklady z arabčiny a dokonca z gréčtiny sa začali objavovať približne od polovice 12. storočia, ale pravá prekladateľská explózia sa udiala v prvej polovici 13. storočia. Rozsah tejto prekladateľskej práce bol skutočne obrovský a prekladali sa diela antické aj arabské a diela filozofické aj vedecké. Najprv sa v Španielsku (hlavne v Tolede) a na Sicílii prekladalo z arabčiny, neskôr sa antické diela prekladali už priamo z gréčtiny. Poznáme mená mnohých prekladateľov a ich nezištná zásluha je nesmierna¹¹⁹.

Tento typ bádateľov, špecializovaných intelektuálov, ktorými sú prekladatelia 12. storočia, zaplňuje medzery, ktoré latinské dedičstvo ponechalo v západnej vzdelanosti: vo filozofii a predovšetkým v prírodných vedách. Matematiku dopĺňujú Eukleidom, astronómiu Ptolemaiom, medicínu Hippokratom a Galénom, fyziku, logiku a etiku Aristotelom¹²⁰. V Tolede boli tiež preložené do latinčiny spisy Avicennu (v 12. storočí) a Averroa (v 13. storočí), ktorého prekladaniu a komentovaniu sa venovali napríklad Michael Scotus či Herman Nemec¹²¹.

Gerhard z Cremony sa narodil okolo roku 1114 a do Toleda sa dostal v roku 1167. Využíval k prekladom služby Židov a mozarabov a zanechal po sebe 71 prekladov, ktoré pokrývajú všetky oblasti vedenia. Preložil arabské diela o matematike (Eukleidové revidované *Základy*), astrológií a medicíne, z ktorej je najznámejším prekladom Avicennov lekársky *Kanón*. No zrejme najviac prekladov spravil, čo sa týka filozofie. Prekladal diela Aristotela (*Fyzika*, pojednanie *O vzniku a zániku*), pseudo-Aristotela (*Liber de causis*), Alexandra z Afrodisiady (krátke pojednania o čase, o vnímaní a vnímateľnom a o raste) a aj arabských autorov al-Kindího (*De quinque essentiis*, *De ratione*) či al-Fárábího. Veľa jeho textov sa stratilo¹²².

Ján Španielsky (asi 1110-1180) bol jedným zo španielskych Židov, ktorí v okamihu zrútenia taifských kráľovstiev priniesli kresťanom arabofónnu kultúru. Jeho prekladateľská činnosť tiež pozostávala z viacerých odborov, z astrológie, astronómie, medicíny a filozofie; preložil al-Kindího (*De intellectu*, preklad, ktorý ale býva prisudzovaný aj Gundissalinovi), al-Fárábího, Avicennu (*Kniha uzdravenia*), Ibn Gabriola (*Fons vitae*) a Al-Ghazálího¹²³.

¹¹⁸ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 30.

¹¹⁹ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 159.

¹²⁰ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 31.

¹²¹ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 379.

¹²² LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 344.

¹²³ tamtiež, s. 345

Dominicus Gundissalinus spolupracuje medzi rokmi 1130 až 1180 v Tolede s Jánom Španielskym. Ku koncu života už ale pozná arabčinu natoľko dobre, aby Avicennovu *Matafyziku* preložil sám. Okrem toho je Dominik autorom alebo spoluautorom filozofických prekladov od Al-Fárábího (*Liber de scientiis, Fontes quaestionum*), Al-Kindího (*De intellectu*), Alexandra z Afrodisiady či Al-Ghazáliho¹²⁴.

¹²⁴ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENTH). ISBN 80-7298-026-2, s. 345.

5. Návrat k antickej filozofii v Európe

Približne na počiatku 13. storočia sa začína nové obdobie európskeho myšlienkového vývoja. V oblasti filozofie (a vedy) je to renesancia pred renesanciou, fundamentálny predel spojený s objavom antickej filozofie a s novou organizáciou vedeckej práce vo forme univerzít¹²⁵. Intelektuáli tejto doby si začínajú uvedomovať, že človek, ktorý sám predstavuje súčasť prírody a dokáže svojim spôsobom prírodu chápať, ju tiež môže vlastnou činnosťou pretvárať¹²⁶.

Historici prírodných vied, matematiky a filozofie oprávnene poukazujú na skutočnosť, že v 13. storočí dochádza k zásadnému rozšíreniu znalostí antických a arabských autorov. Málokterá recepcia urýchlila v niekoľkých desaťročiach vývoj ľudského poznania tak ako táto. Antické rukopisy, o ktorých sa súdilo, že sa nenávratne stratili, sa ako zázrakom objavujú a vyvolávajú produktívnu diskusiu, na ktorú musí reagovať aj oficiálna cirkevná ideológia, ktorá sa musí snažiť zjednotiť racionalitu s duchovnom, vieru s rozumom. Veľkú zásluhu o toto sprostredkovanie antickej vzdelanosti mala práve, vyššie spomenutá, prekladateľská škola v Toledě¹²⁷.

5.1 Obnovený záujem o Aristotela

I keď sa prekladalo prakticky čokoľvek, najväčší význam zohrali, okrem špeciálnych prekladov vedeckých, preklady antických učencov Aristotela či Prokla a arabských mysliteľov Avicennu a Averroa, ktorí sa ale vo svojich spisoch tiež zaoberali prevažne antickými autormi. Až od tej doby môžeme hovoriť o recepcii Aristotela na Západe, až odvtedy začína platiť pomaly ona predstava našej súčasnosti o tom, že stredoveká filozofia stojí a padá s Aristotelom¹²⁸.

Aristoteles 13. storočia sa od Aristotela predchádzajúceho storočia podstatne líši. V prvom rade je úplnejší. K logikovi, ktorého poznalo 12. storočia predovšetkým, sa vďaka novej generácii prekladateľov pripojuje fyzik, moralista *Etiky Nikomachovej* i metafyzik. Okrem toho je tiež interpretovaný. Objavuje sa doplnený komentármi veľkých arabských filozofov, hlavne Avicennu a Averroa. U nich sú jeho názory dovedené až do krajnosti a v najväčšej

¹²⁵ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a kresťanského stredoveku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 159.

¹²⁶ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 59.

¹²⁷ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaseňská 25, 1971, 98 s., s. 86.

¹²⁸ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a kresťanského stredoveku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 159.

možnej miere vzdialené od kresťanstva¹²⁹. Na západ sa teda nedostáva jeden, ale prinajmenšom dvaja Aristotelovia: autentický a Averroov. Sú presadzované dve základné tendencie, za prvé: mysliteľmi dominikánskeho rádu Albertom Veľkým a Tomášom Akvinským, ktorí sa snažia Aristotela uviesť do súladu s Písmom; a smer zastávaný averroistami, ktorí rozpornosť, ak na ňu narazia, akceptujú a snažia sa hlásiť k Písmu aj Aristotelovi zároveň. Z toho dôvodu formulujú teóriu dvoch právd: „*jedné, ktorá je pravdou zjevenou... a druhou, jež je pravda pouhé filozofie a přirozeného rozumu.*“ Zatiaľ čo Albert Veľký vyhlasuje: „*Pokud si někdo myslí, že Aristoteles je Bůh, je nucen věřit, že se Aristoteles nemýlil. Je-li však toho názoru, že Aristoteles je člověk, nelze pochybovat, že se mohl mýlit právě tak jako my.*“¹³⁰

Počas 13. storočia sa neustále na univerzitách- hlavne na parížskej, ktorá podliehala zvláštnemu pápežskému dozoru- objavujú zákazy čítania Aristotelových prírodných spisov a Metafyziky, prvýkrát v roku 1210 a najdôraznejšie v roku 1277, kedy sú zakázané aj s mnohými článkami učenia Tomáša Akvinského. Nastala tu akási súťaž medzi dvoma antickými školami: platónskou a aristotelovskou. Platónska škola bola v kresťanskom svete udomácnená prostredníctvom Augustína – aristotelovská bola (až na logiku) nová. Aj napriek zákazom však nebolo možné zabrániť chtivosti mladých študovať aj zakázané spisy¹³¹.

Sama recepcia Aristotela a arabskej filozofie, ktorá prebehla tak obdivuhodne rýchlo, svedčí o tom, že intelektuálne klíma západnej Európy bola už veľmi vyspelá. A na pozadí štandardných pracovníkov univerzít a vyšších škôl (*studium generale*) potom mohla vyrastať priekopnícka činnosť veľkých osobností. Aristotelizmus znamenal prijatie a víťazstvo racionalizmu a to bolo v danej dobovej situácii najdôležitejšie, nakoľko všetky výdobytky renesančnej a novovekej vedy a filozofie stoja na prebojovanej zásade racionálneho skúmania, racionálneho východiska, ktoré spočíva na empirickom skúmaní¹³².

5.2 Tomáš Akvinský

Tomáš Akvinský sa narodil v roku 1225 neďaleko Neapola. Prvé roky života prežije v kláštore Monte Cassino a potom prechádza na univerzitu v Neapole, kde študuje *artes liberales*. V roku 1244 sa rozhodne vstúpiť k dominikánskemu rádu, kvôli čomu ho jeho rodina na rok uvrhla do domáceho väzenia, po ktorom sa Tomáš vybral študovať do Paríža,

¹²⁹ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 99.

¹³⁰ taktiež, s. 100.

¹³¹ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 159-160.

¹³² taktiež, s. 161.

kde sa stretáva s Albertom Veľkým a stáva sa jeho obľúbeným žiakom¹³³. Stal sa predstaviteľom vrcholnej scholastiky.

Tomášovo dielo je rozsahom ohromné. Napísal podrobné komentáre k skoro všetkým Aristotelovým spisom, i niektorým Boethiovým, k Pseudo-Dionýsiovi (*O božských jménech*) a mnoho menších vlastných filozofických a teologických spisov, desiatky disputácií a dve rozsiahle summy: *Proti pohanům* a *Summu teologickou*, ktorú už nestačil dokončiť¹³⁴.

Väčšina tém, ktoré Tomáš uviedol do obehu, sú dnes už filozofom všeobecne známe. Vedľa súboru dôkazov Božej existencie (päť metód či „ciest“: z pohybu, z kauzality, z náhodilosti, zo stupňovania a z poriadku), ktoré v sebe zlučujú všetky filozofické výdobytky od Avicenny po Maimonida, mu vd'ačíme predovšetkým za formuláciu náuky o analógií bytia, čo je jedno z dvoch východísk modernej metafyziky. Tomáš poskytol vo svojich dielach výnimočnú syntézu rozumu a viery¹³⁵. Podstatné pre jeho dobu bolo, že rozum mohol prestať byť obviňovaný z podrývania viery a mohol byť opäť integrovaný do kresťanského svetového názoru. Rozum a filozofia nestoja proti viere a náboženstvu ako „druhá pravda“, ale doplňujú ich¹³⁶.

5.3 Počiatky renesančného myslenia

Koniec stredoveku prináša veľké premeny. Dochádza ku stagnácii demografického rastu, nasleduje naopak pokles počtu obyvateľov, urýchlený vlnami hladu a morovými ranami- predovšetkým epidémia Čiernej smrti z rokov 1347-1348 znamenala doslova katastrofu; vojenskými konfliktami ako storočná vojna či vojna ruží. Všetky tieto skutočnosti prinášajú v celom západnom svete transformáciu ekonomických a sociálnych štruktúr¹³⁷.

Dôležitým faktorom novej epochy je tiež, že od 13. storočia začínajú vo veľkom počte vznikať nové univerzity, spočiatku hlavne na Pyrenejskom polostrove, Taliansku a vo Francúzsku, napr.: Montpellier (1220), Padova (1222), Neapol (1224), Toulouse (1229), Salamanca (1254), Lisabon a Coimbra (1290), Lérída (1300) a ďalšie; a od 14. storočia tento proces dospieva aj do krajín strednej a východnej Európy a vznikajú univerzity v Prahe (1347), vo Viedni (1365), v Kolíne (1388), v Budíne¹³⁸ (1389), vo švédskej Upsale (1477),

¹³³ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 401-402.

¹³⁴ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 177.

¹³⁵ LIBERA, Alain de. *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 2001, 551 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-026-2, s. 403.

¹³⁶ BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8, s. 179.

¹³⁷ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 107.

¹³⁸ Budapešť

v dánskej Kodani (1478) a na mnohých ďalších miestach v Európe¹³⁹. S existenciou nových univerzít doba a prostriedky dozreli pre opätovné oživenie Aristotela, najväčšieho encyklopedistu a systematika staroveku.

Vzhľadom k tomu, že sa Aristoteles šírila prostredníctvom islamu, zostal v očiach cirkvi podozrivý ako možný zdroj kacírstva, ale to nezabránilo veľkým filozofom 13. storočia, Albertovi Veľkému a Tomášovi Akvinskému, aby svoje *sumy* vytvárali na aristotelovskom základe. Prijatie aristotelských myšlienok a metód je treba považovať za prvý veľký zložitý akt v dlhej histórii znovuoobjavenia kultúry staroveku, resp. antiky a došlo k nemu v prvej polovici 13. storočia, skôr než renesancia ako taká vôbec započala¹⁴⁰.

Je obecné prijaté, že renesancia je charakterizovaná predovšetkým tromi rysmi: humanizmom, ktorý súvisí s „objavením antiky“; s obrátením záujmu k jednotlivcovi, čo súvisí s objavením sa nových životných ideálov; a s platónizmom, ktorý sa budoval na v podstate neotrasiteľnom kresťanskom presvedčení renesančných mysliteľov i celej spoločnosti. *Humanizmus* neznamenal v renesancii to, čo pod týmto slovom chápeme v bežnej reči, totiž nejakú humánnosť, ale proste štúdium humanitných odborov ako gramatiky, rétoriky, poetiky, literatúry a umenia, eventuálne tzv. morálnej filozofie a histórie, so zvláštnym, prednostným vzťahom k antickému kultúrnemu dedičstvu¹⁴¹. Čo sa týka *záujmu k jednotlivcovi*, zmenilo sa jeho hodnotenie. Do pozadia ustúpil (ale úplne nevymizol) moment transcendentnej spásy a na jeho miesto nastúpila svetská dimenzia; zdôrazňuje sa význam a pozitívna hodnota majetku a začína sa presadzovať pozitívne hodnotenie podnikateľských vlastností a schopností človeka. Miesto dosiahnutia spásy nastúpil ako cieľ výkon¹⁴². *Platónizmus* sa stal pre renesanciu významný kvôli tomu, že z Byzancie, ktorú ohrozovali Turci (a v roku 1452 dobyli), na Západ putovali emigranti, ktorí priniesli nielen znalosť gréčtiny, po ktorej bol v Európe veľký dopyt (kvôli štúdiu originálnych antických-gréckych spisov), ale i originály gréckych filozofických spisov. Medzi nimi bol na prvom mieste Platón. Toto objavenie Platóna ale neprinieslo zďaleka taký efekt, ako malo znovuoobjavenie Aristotela v 13. storočí. Na všetkých univerzitách zostal aristotelizmus hlavnou súčasťou filozofického (z časti aj teologického) štúdia¹⁴³.

¹³⁹ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálne ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7, s. 120-121.

¹⁴⁰ JOHNSON, Paul. *Dějiny renesance*. 1. vyd. Překlad Jiří Svoboda. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-68-3, s. 12-13.

¹⁴¹ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 126-127.

¹⁴² takéž, s. 128.

¹⁴³ BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2, s. 129-131.

Renesancia sa začína rozvíjať v Taliansku, hlavne vo Florencii, ktorá, ako sa ukázalo, mala pre rozkvet tejto novej epochy vhodné podmienky. Najvýznamnejšími priekopníkmi renesancie, počínajúc 13. storočím sú: Dante Alighieri- hlavne svojím dielom *Božská Komédia*, v ktorom popisuje svoju cestu peklom, očistcom, v ktorom mu robí sprievodcu Vergílius a rajom, a v ktorom prvýkrát používa taliančinu ako národný jazyk; Petrarca- veľký obdivovateľ klasickej literatúry, ktorý prvýkrát vyjadril názor, že storočia medzi pádom Ríma a súčasnosťou boli dobou temna; Marsilius z Padovy so svojím mimoriadnym politicko-náboženským dielom *Obránce míru* (*Defensor pacis*); a Boccaccio- ktorý vo svojom najznámejšom súbore noviel a básní *Dekameron*- predstavoval liberálnejší prístup k životu a názory mladšej generácie, ktoré boli v protiklade s formálnosťou a skostnatosťou minulosti¹⁴⁴. Na území Talianska sa týmto obdobím začal rozkvet renesancie a humanizmu, aby mohol v nasledujúcich storočiach postihnúť aj ostatné krajiny Európy.

¹⁴⁴ JOHNSON, Paul. *Dějiny renesance*. 1. vyd. Překlad Jiří Svoboda. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-68-3, s. 23-29.

Záver

Cieľom mojej práce bolo ukázať po štúdiu mnou vybraných historických spisov, filozofických diel a prehľadovej literatúry, že vďaka koexistencii rôznych etník na Pyrenejskom polostrove v období stredoveku a vrcholného stredoveku, sa európske kultúrne bohatstvo rozrástlo o nové myšlienkové prúdy, ktoré ovplyvnili a podnietili intelektuálov k novým ideám, ktoré napomohli aj k vzniku novej epochy európskych dejín- renesancie.

Najprv som v práci podrobne popísal, aké podmienky vládli na Pyrenejskom polostrove od vpádu Moslimov, až po ich postupné vytlačenie z ostrova španielskou reconquistou. Následne som sa snažil vystihnúť, ako sa vďaka náboženskej tolerancii tieto etniká kultúrne obohatili. Dôležitú úlohu hrali počas celého tohto obdobia aj Židia, ktorí si či už pod kresťanskou, alebo moslimskou vládou, udržiavali renomé intelektuálov, ktorí mali vzdelanie na prekladanie rôznych diel alebo na prácu v štátnej správe. Po štúdiu vybraných autorov všetkých troch etník¹⁴⁵ som zistil, ako veľa významných diel títo vzdelanci napísali, a koľké antické spisy, ktoré v Európe v tom čase neboli známe, komentovali a prekladali. Ďalej som popísal akú kľúčovú úlohu hrala Prekladateľská škola v Toledu a jej prekladatelia na spracovaní a sprostredkovaní židovských, no hlavne antických textov, ktoré sa sem dostali vďaka moslimskej tradícii.

Práve vlna týchto znovuobjavených antických textov, prebúdza vo vzdelancoch z celej Európy nové myšlienky, snahu o čo najlepšiu interpretáciu antických spisov¹⁴⁶.

„To co nazýváme vrcholnou scholastikou, celá filosofie Alberta Velikého, Tomáše Akvinského je bez těchto podnětů v pravém slova smyslu nemyslitelná. Ale hlavně nejsou myslitelná díla, jež měla význam skutečně revoluční jako Danteho Božská komedie a Obránce míru Marsilia z Padovy.“¹⁴⁷

V dobe kedy sa v Európe rozrastali snahy o zvýšenie vzdelanosti, zakladaním nových univerzít, na ktorých sa študovali práve aj spisy antických učencov, sa mení aj vedomostné klíma spoločnosti, ktoré sa začalo premietat' na území Talianska, kde postupne vznikla renesančná spoločnosť. Myšlienky ktoré popísal Tomáš Akvinský a veľkí filozofovia, ktorých

¹⁴⁵ snažil som sa ku každému etniku nájsť výrazných reprezentantov

¹⁴⁶ hlavne Aristotela, ktorého, ako jedného z najnadanejších antických mysliteľov, komentovalo a snažilo sa pochopiť veľké množstvo vzdelancov

¹⁴⁷ KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s., s. 85-86.

som spomenul v tretej kapitole, sa preberali počas celých nasledujúcich storočí, pracovali s nimi, rozoberali ich a doplňovali rôzni myslitelia, filozofovia a osvietenci.

Tým pádom myslím, že som naplnil vytýčený cieľ svojej práce. Ukázal som ako v prostredí, v ktorom sa stretli tri rôzne kultúry, vznikla dobrá klíma, v ktorej si medzi sebou bez ohľadu na odlišné náboženstvo, mohli ľudia rôznych kultúr vymieňať poklady svojho vedenia. Nad čím sa podľa môjho názoru musíme zamyslieť, vzhľadom na aktuálnu panickú a odmietavú náladu v Európe, spojenú s xenofóbiou a strachom z emigrantov z Blízkeho východu. Tieto poklady vedenia sa potom mohli rozšíriť¹⁴⁸ z Pyrenejského polostrova do iných častí Európy, v ktorých taktiež inšpirovali spisovateľov a intelektuálov, a podnietili v nich nový záujem o antiku, ktorý už je vlastne jedným z hlavných charakteristík renesancie a humanizmu.

¹⁴⁸ Najmä vďaka produktivite Prekladateľskej školy v Toledě- v ktorej vzniklo množstvo prekladov a kópií spisov.

Použitá literatura

- ABÉLARD, Pierre. *Sic et non: (Ano a ne)*. Vyd. 1. Překlad Irena Zachová. Praha: Vyšehrad, 2008. Reflexe. ISBN 978-80-7021-791-7.
- ANSELM Z CANTERBURY. *Proslogium: Monologium ; An appendix in behalf of the fool by Gaunilon ; and Cur Deus Homo*. Reprint ed. La Salle: Open Court, 1959.
- BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998. ISBN 80-210-1968-9.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006. Historica (Vyšehrad). ISBN 80-7021-787-1.
- BENEŠ, Vlastislav a Pavel ŠTĚPÁNEK. *Španělsko a Španělé*. 2. vyd. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0358-0.
- BINKOVÁ, Simona. *Portugalsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. Stručná historie států. ISBN 80-7277-217-1.
- BONDY, Egon. *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1993. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-24-8.
- BONDY, Egon. *Středověká islámská a židovská filosofie: Filosofie renesance a reformace*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1995, 221 s. Poznámky k dějinám filosofie. ISBN 80-85239-30-2.
- BUCKINGHAM, Will. *Kniha filosofie*. Vyd. 1. Překlad Otakar Vochoč. Praha: Knižní klub, 2013. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-3912-5.
- HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 351 s. Dějiny filosofie (Nakladatelství Olomouc). ISBN 80-7182-105-5.
- CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. Stručná historie států. ISBN 80-7277-281-3.
- JOHNSON, Paul. *Dějiny renesance*. 1. vyd. Překlad Jiří Svoboda. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-68-3
- KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2013, 783 s. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-486-2.
- KUDRNA, Jaroslav. *Materiály k dějinám středověkého Španělska*. 1. Brno: rektorát UJEP Brno, Jaselská 25, 1971, 98 s.

- LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 935 s. ISBN 80-7021-545-3.
- LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7.
- POLIŠENSKÝ, Josef a Ivo BARTEČEK. *Dějiny Iberského poloostrova: (do přelomu 19. a 20. století)*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. ISBN 80-244-0505-9.
- UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Překlad Simona Binková. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5.
- VERNET, Juan. *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2007, 392 s. ISBN 978-80-86263-99-1.